

Projektas „Kūrybiškumo ugdymas: tyrimai ir metodika“
Nr. VP1-2.2-ŠMM-05-K-02-029

PAMOKŲ STEBĖJIMO ATASKAITA

Vilnius
2012

Projektą „Kūrybiškumo ugdymas: tyrimai ir metodika“ (SFMIS Nr. VP1-2.2-ŠMM-05-K-02-029) finansuoja Lietuvos Respublika. Projektą iš dalies remia Europos Sąjunga.

Projektą vykdo

Kauno rajono švietimo centras

VšĮ Šiuolaikinių didaktikų centras

Kauno r. Domeikavos gimnazija

Klaipėdos Vydūno vidurinė mokykla

Trakų r. Onušio vidurinė mokykla

Ukmergės r. Siesikų vidurinė mokykla

Vilniaus Gerosios Vilties vidurinė mokykla

Tyrimo (pamokų stebėjimo) vykdytojas VšĮ Šiuolaikinių didaktikų centras

Tyrimą (pamokų stebėjimą) atliko ir ataskaitą rengė:

Girdzijauskienė Rūta

Jarienė Raimonda

Penkauskienė Daiva

TURINYS

1. Pamokų stebėjimo metodika.....	4
2. Pamokų analizė pagal pagrindinius tyrimo aspektus.....	7
2.1. Mokymosi aplinka.....	7
2.2. Pamokų planavimas.....	11
2.3. Pamokų vedimas.....	12
2.4. Pamokų ir mokinių darbo juse vertinimas.....	19
2.5. Apibendrinimas.....	20
3. Pamokų analizė pagal ugdymo koncentrus.....	23
3.1. IV klasė.....	23
3.2. VIII klasė.....	25
3.3. XI klasė.....	28
4. Išvados.....	30

1. Pamokų stebėjimo metodika

Pamokų stebėjimo paskirtis, tikslas ir uždaviniai.

Pamokų stebėjimas – tai vienas projekte taikytų metodų, kuriuo siekta išsiaiškinti, kaip kūrybiškumas ugdomas lietuvių kalbos ir literatūros pamokose 4, 8 ir 11 klasėse. Pamokose stebėta kaip mokytojai kuria kūrybiškumui palankią mokymosi aplinką, kaip planuoja pamokas ir kaip jas veda, kaip vertina bei reflektuoja savo ir mokinių darbą lietuvių kalbos pamokose, kaip mokiniai įsitraukia į pamokas ir kaip bei kokios mokytojų taikomos mokymo(si) strategijos labiausiai pasiteisina arba nepasiteisina ugdant mokinių kūrybiškumą bei aktyvų dalyvavimą pamokose. Pamokų stebėjimo tiesioginis objektas - 4, 8 ir 11 klasių mokinių kūrybiškumo raiškos galimybės lietuvių kalbos ir literatūros pamokose.

Pamokų stebėjimo metodikos pagrindiniai principai ir aspektai

Pamokų stebėjimo metodiką sudarė trys dalys: mokytojų parengimas ir pasirengimas pamokų stebėjimui, pamokų stebėjimas, mokytojų ir tyrėjų refleksija.

Mokytojų parengimas ir pasirengimas pamokų stebėjimui vyko vieną mėnesį prieš prasidedant pamokų stebėjimo procesui ir susidėjo iš dviejų etapų. Pirma, mokyklų komandų koordinatoriai buvo supažindinti su pamokų stebėjimo paskirtimi, tikslais ir uždaviniais bei procedūromis. Ši informacija, drauge su pamokų stebėjimo forma (žr. priedą Nr.1), buvo perduota mokytojams, dirbantiems su 4, 8 ir 11 klasių mokiniais. Apie pamokų stebėjimą ir jų bendruosius tikslus buvo informuota ir mokyklų administracija bei kiti mokytojai. Antra, prieš stebint pamokas, buvo kalbamasi su mokytojais ir aiškinamasi, kokią pamoką jie suplanavo, kokie yra jos tikslai ir uždaviniai bei siektinas rezultatas, kaip konkrečiai mokytojas ruošiasi vesti pamoką, kokius taikys metodus, kokias mokymo(si) priemones naudos ir pan. Prieš pamokos stebėjimą mokytojai turėjo galimybių užduoti papildomų klausimų tyrėjams, paaiškinti platesnį pamokos kontekstą, pavyzdžiui, ar pamoka yra tęsinys didesnės temos ar ankstesnės pamokos, kaip mokiniai turi būti pasirengę pamokai, ką jie darė anksčiau, kokia numatoma tolesnė mokymosi eiga, ar klasėje yra besimokančių pagal modifikuotas, adaptuotas ar kitokias ugdymo programas, kokios priemonės yra prieinamos mokytojui ir mokiniams ir pan.

Pamokos buvo stebimos po du kartus toje pačioje klasėje - vieną kartą stebima kalbos ugdymo, antrą kartą – literatūros pamoka ar atvirkščiai. Tarp pirmojo ir antrojo pamokų stebėjimų buvo daroma nuo dviejų iki keturių savaitių pertrauka. Esant galimybėms tą pačią pamoką tuo pačiu metu stebėjo du tyrėjai. Pamokų stebėjimo metu buvo fiksuojami visi

mokytojų ir mokinių veiksmai, reakcijos, nuotaikos be tyrėjų interpretacijos. Pavyzdžiui, fiksuojama, kaip konkrečiai atrodo klasės aplinka (kaip sutvarkyti suolai, kur mokytojo vieta, ar jis ją keičia pamokos metu ir kaip keičia; ar aplinkoje matomi mokinių darbai, kokios priemonės naudojamos ir pan.); kaip mokytojas pradeda ir baigia pamoką, kokiomis priemonėmis naudojasi, kokia mokytojo kalba (užrašomi konkretūs, dažniau pasikartojantys posakiai); ką veikia mokiniai (užrašoma ką veikia visa klasė, atskiros grupės, pavieniai mokiniai); kokias emocijas demonstruoja mokytoja ir/ar mokiniai (entuziazmą, įsitraukimą, pasitenkinimą, kad pastebėjo mokytojos klaidą, nusivylimą, kad nėra pastebėti; mokytojos nekantrumas, mokinių skubinimas ir raginimas) ir t.t. Vėliau šiais užrašais buvo naudojamos pildant Pamokų stebėjimo formas, įvertinat konkrečius ugdymo aplinkos, pamokos planavimo, vedimo, vertinimo ir įsivertinimo aspektus.

Įvertinant mokytojų kuriamą į mokinius orientuotą, **kūrybiškumui palankią ugdymosi aplinką**, buvo stebima ir nagrinėjama ar ir kaip: 1) mokytojas ragina mokinius reikšti savo nuomonę, palaiko jų mintis; priima visų klasės mokinių nuomones ir ragina mokinius „rizikuoti“ nuspėjant, numanant, neturint aiškios ir tvirtos nuomonės; 2) skatina ir remia mokinius, turinčius mokymosi sunkumų, nedrįstančių reikšti savo nuomonės; suteikia besimokantiems galimybę pasitikrinti naujas žinias ir įgūdžius; skatinama ugdytinių ir ugdytojo tarpusavio sąveika, kuriama pasitikėjimo, tolerancijos, pagarbos atmosfera; skatina mokinius naudotis įvairiomis kūrybiškumą skatinančiomis priemonėmis; 3) pasirūpina, kad aplinkoje mokymosi procesą iliustruotų mokinių darbai.

Įvertinat pamokomos planavimą, buvo stebima ir nagrinėjama, ar planuojama ir kaip planuojama taikyti kūrybiškumą skatinančius metodus ir strategijas; ar numatoma galimybė (ir kaip konkrečiai) mokiniams dirbti individualiai, porose, grupėse ir/ar keisti mokymosi formas; ar numatomos veiklos, užduotys priklausomai nuo mokinių poreikių ir gebėjimų; ar įtraukiami tam tikri „netikėtumo“ elementai (tai, kas daroma ne kasdien, šiek tiek nauja, neįprasta); ar numatomos užduotys, reikalaujančio netradicinių, originalių sprendimų, sudarančios visiems mokiniams galimybes pasireikšti, atskleisti stipriausias savo puses.

Vertinat pamokos eigą, buvo stebima ir nagrinėjama, ar ir kaip: 1) mokytojas taiko ugdymo metodus, moko mokinius naudotis mokymosi strategijomis, skatindamas mokinių aktyvų įsitraukimą, norą mokytis ir ugdydamas jų savarankišką, nepriklausomą mąstymą; 2) nuolat stebi mokymosi procesą ir, atsižvelgdamas į mokinių reakciją, koreguoja savo mokomąją veiklą; 3) pasirenka mokymo metodus, kurie padėtų palaikyti mokinių susidomėjimą, smalsumą, skatintų vaizduotę bei įkvėptų juos ieškoti kitų galimų sprendimų bei savarankiškai siekti mokymosi tikslų; 4) besimokančiųjų skaitymu ir rašymu naudojasi kaip priemone, padedančia tyrinėti ir aiškintis idėjas; 5) pateikia vadovėlius papildančios

mokymo medžiagos, kitų priemonių, kurios praturtintų ugdymo turinį, būtų moksleiviams patrauklios ir skatintų interpretuoti; 6) kurdamas užduotis, naudojami įvairiais šaltiniais, priemonėmis, kurios skatina mokymąsi plėtoti ir už klasės bei mokyklos ribų, įkvepia besimokančiuosius tyrinėti ir ieškoti; 7) ragina besimokančiuosius reikšti įvairias idėjas, mintis ir nuomones, pateikdamas atviro tipo klausimų, skatinančių aukštesnio lygmens mąstymą; 8) skiria pakankamai laiko mokiniams apmąstyti atsakymus į klausimus ir mokinių nepertraukia, suteikia galimybę išsamiai reikšti mintis; 9) kuria tokią aplinką, kuri skatintų besimokančiuosius formuluoti ir užduoti klausimus, į kuriuos atsakant reikia mąstyti aukštesniu lygmeniu; 10) aktyviai klausosi mokinių pasisakymų ir skatina mokinius aktyviai klausytis, kai kalba kiti.

Analizuojant vertinimo procesą pamokoje buvo stebima ar ir kaip: 1) mokytojas kartu su mokiniais nustato aiškius vertinimo kriterijus, kuriais remiantis vertinamas ugdymo procesas bei mokinių mokymosi rezultatai; 2) taiko autentiškas vertinimo strategijas, ar jos yra konstruktyvios, aiškios ir objektyviai nustatančios mokinių pažangą; 3) įvairiapusiškai vertina mokinių žinias ir supratimą, įgūdžius, gebėjimus ir nuostatas; 4) moko ir skatina besimokančiuosius įsivertinti savo ir vieniems kitų mokymosi rezultatus; 5) ugdymo procesą koreguoja atsižvelgdamas į savo atliekamo nuolatinio stebėjimo ir mokinių pasiekimų vertinimo rezultatus bei besimokančiųjų mokymosi pažangą.

Trečiąjį stebėjimo etapą sudarė tyrėjų pokalbis su mokytojais pasibaigus pamokoms. Tyrėjai teiravosi: kaip mokytojai patys vertina pravestą pamoką; ar jiems pavyko įgyvendinti viską taip, kaip buvo numatę, jei ne, tai kodėl; kaip mokytojai vertina mokinių darbą pamokose; ką mokytojai laiko labiausiai pavykusiu dalyku ir kodėl (kuo labiausiai džiaugiasi); ką norėjo daryti vienaip, bet darė kitaip ir kodėl?; kokias kūrybiškumo ugdymo galimybes buvo išnaudotos, o kokios ne. Taip pat tyrėjai mokytojams teikdavo savo išvagas apie tai, ką jie matė, pastebėjo pamokoje, įvardydavo mokytojų stipriąsias puses, kilus neaiškumas, tikslindavo informaciją apie pamokos eigą, teikdavo pasiūlymus, kaip būtų galima pamoką pravesti kitaip, pasinaudojant turimais ištekliais ir galimybėmis.

Dviejų tyrėjimų buvimas pamokoje sudarė sąlygas dėmesingai stebėti procesą, fiksuoti detales, tikslinti sutarimą, objektyviau analizuoti procesą ir jį reflektuoti.

Iš viso stebėtos 67 pamokos 34 klasėse: 33 klasėse buvo stebėta po du kartus, vienoje klasėje - vieną. Ketvirtose klasėse stebėta 30 pamokų, aštuntose - 20 pamokų ir vienuoliktose - 17 pamokų.

2. Pamokų analizė pagal pagrindinius tyrimo aspektus

2.1. Mokymosi aplinka

Lietuvių kalbos ir literatūros pamokose mokytojai labai dažnai skatina besimokančiųjų tarpusavio sąveiką kurdami pasitikėjimu, tolerancija ir pagarba grįstą mokymosi aplinką – skatina ir drąsina mokinius kalbėti žvilgsniu, gestu, žodžiu, skleidžia gerą nuotaiką, šypsodamiesi, juokaudami, savo asmeniniu pavyzdžiu demonstruodami, kad klasėje galima pasitikėti vieni kitais, nesivaržyti, nebijoti, rizikuoti pasisakyti net ne visada turint tvirtą nuomonę vienu ar kitu klausimu. Net ir tais atvejais, kai klasėse kildavo triukšmas, mokiniai užsiimdavo pašaliniais darbais ar laidydavo replikas, mokytojos priimdavo mokinius tokius, kokie jie yra – su jų keistenybėmis, individualiais poreikiais ir pan. Mokiniai nebijo reikšti savo jausmų, emocijų, minčių (pavyzdžiui, nepasitenkinimo kai kuriomis užduotimis, nusivylimo, kad nebuvo pakviesti atsakinėti arba nesutikimo su mokytojos nuomone, pastebėti mokytoją suklydus ir ją pataisyti). Pats akivaizdžiausias saugios aplinkos pavyzdys – tai mokytojų pasitikėjimo mokiniams demonstravimas, kai užuot patys pateikę teisingus atsakymus, mokinių klausimus peradresuoja kitiems mokiniams, prašo padėti vieni kitiems atlikti sunkesnes užduotis („*eik, pažiūrėk, kaip kiti grupės nariai dirba, padėk jiems*“, „*nueik tu prie mergaitės, esi vyras*“) tokiu būdu rodydami, kad pasitiki mokinių žiniomis, įgūdžiais, gebėjimais ir rodo jiems pagarbą ir moko gerbti kitus. Tačiau kai kuriose pamokose buvo jaučiamas mokinių susikaustymas, nedrąsa siūlyti savo nuomonę, nes mokytojos akivaizdžiai tikėdavosi „teisingų“ atsakymų, o jų negavusios suirzdavo, mokinių pasisakymus pertraukdavo, jų nuomones sumenkindavo, demonstruodavo nepasitenkinimą ir nekantrumą („*tu mažiau šnekėk!*“, „*ei, ką darai!*“), nekreipdavo dėmesio į kitokias mokinių nuomones, mintis, jas ignoruodavo ir patys pasakydavo, kaip turi būti „teisingai“ pasakyta. Tokiais atvejais klasėse vyraudavo mokytojos monologas, tarp klausimų ir atsakymų ilgos pauzės, mokiniai, intensyviai ragindami, atsakinėdavo vangiai.

Dažnai mokytojos, ypač pradinių klasių, kuria saugią, šeimynišką atmosferą, rodo pagarbą ir pasitikėjimą mokinių žiniomis, patirtimi, sakydamos „*taigi, tu tikrai žinai...*“, „*ar pameni, kaip...*“. Mokytojos dažnai suteikia progų mokiniams patiems pasitaisyti ir pataisyti bei papildyti kitus, patikina, kad „*klausydamiesi kitų pasisakymų mes kartu mokomės, analizuojame ir kitų klaidas, tačiau mūsų analizė ir vertinimai geranoriški*“, „*klysti yra žmogiška*“. O suklydus teiraujasi: „*ar tikrai taip?*“; „*kodėl taip manai?*“. Mokinių raginimas svarstyti vieni kitų pasisakymus, nuomones, tam tikrus dviprasmiškus momentus, atvejus,

rodo domėjimąsi mokinių mintimis. Tolerancija ir pagarba atsispindi išklausančių visų, skirtingų tempu skaitančių, suteikiama pagalba atliekant užduotis, „išlaikant pauzę“ – išlaukiant mokinių atsakymų arba perklausiant kelis kartus.

Kartais mokytojoms dėl neaiškių priežasčių nepatinka mokinių siūlymai ir jos pačios siūlo savo atsakymų variantus (pavyzdžiui, nepatinka palyginimas „*raudonas, kaip pomidoras*“, keičia jį į „*raudona, kaip aguona*“) nepaaiškindamos, kodėl mokinių siūlymai joms netinka (pavyzdžiui, mokytoja klausia, kas yra „*abišalė*“, mokiniai atsako, kad tai „*duonos kriauklė*“, atsakymas nepriimamas, bet nepaaiškinama, kodėl). O tais atvejais, kai pamokose sudaromos galimybės pareikšti alternatyvias nuomones, mokytojos vis tiek siūlo įvairius galimų atsakymų variantus, akivaizdžiai mokinius lenkdamos prie „vadovėlinės tiesos“, skatinamos pasirinkti joms labiausiai tinkamą variantą. Dažnai „teisingas“ atsakymas provokuojamas pasakant pirmąjį žodžio skiemenį. Kartais mokytojoms pritrūksta kantrybės išlaukti suplanuotos tikėtinos reakcijos, tada pasitelkiamas griežtesnis, įsakmesnis tonas, kuris mokiniams signalizuoja apie pasirinkimo nebuvimą. Kai mokiniai suvokia, kad jų mintims, idėjoms ir sampratoms pamokoje erdvės nėra, tada kai kurie ima mąstyti šabloniškai, o kiti „nusėda“, mokytojos pakviesti atsakinėja labai nenoriai, vangiai. Labai dažnai pačios pamokos užduotys nesuteikia galimybių nuomonių įvairovei, nes reikalauja ganėtinai tikslų, apibrėžtų atsakymų.

Mokiniai turi savitų poreikių, ne visi turi vienodų akademinį gebėjimų, todėl mokytojos dažnai į tai atsižvelgia ir skatina mokinius žodžiu, gestu ar skiria jiems papildomai dėmesio ir laiko prie jų prieidamos, paaiškindamos, padėdamos neatliktas namų užduotis patikrinti klasėje, parengdamos ir skirdamos diferencijuotas užduotis. (pavyzdžiui, mokytoja nuoširdžiai džiaugiasi silpnesnių mokinių gerai parengtais namų darbais, primena ankstesnius darbus, palygina su naujesniais, įvertina pažangą; drąsina „*nors ir nekeli rankos, bet juk tikrai žinai, pabandyk pasakyti*“). Tačiau kartais mažiau dėmesingi, silpnesni ar mažiau drausmingi mokiniai paliekami ramybėje, dirbama tik su tais, kurie kelia rankas, pirmieji spėja pasisakyti, kartais „netelpant“ į pamokos laiką, neišklausomi visų norintys ir galintys pasisakyti. Taip pat pastebėta, kad į mažiau drausmingus ar silpnesnius kreipiamasi tik tuo atveju, kai norima juos nutildyti, sudrausminti, sugražinti nuo pašalinių darbų prie užduoties.

Pastebėta nedaug atvejų, kai mokiniams suteikiama galimybė pamokoje patikrinti naujas idėjas ir įgūdžius kalbant, diskutuojant, improvizuojant, rašant: mokiniai prašomi išplėtoti savo mintis, pasidalyti savo jausmais, emocijomis, asociacijomis, remtis ankstesnėmis žiniomis jas siejant su nauja informacija, ją reflektuojant, siejant nagrinėjamus kūrinius su asmeniniu gyvenimu (pavyzdžiui, „*kokiu žanru dažniausiai naudojate*“, „*kokius dar esate sutikę žanrus*“, „*kokie esate klausytojai – pasyvūs ar aktyvūs, ir kada būnate*

vienais ir kitais“). Literatūros pamokose labai dažnai buvo siekiama atgaminti jau žinomą informaciją, ją atkartoti, pateikiant konkrečius faktus. Išimtis – ankstesnėse pamokose aptartos informacijos gretinimas su nauja informacija bei temos apibendrinimas ir įtvirtinimas. Kalbos pamokose dažniau pasitaikė atvejų, kai mokiniai tikrinosi rašybos žinias bei įgūdžius atlikdami pratimus individualiai, po to juos aptardami su visa klase. Stebėtose pamokose būta daug galimybių pasitikrinti naujas idėjas ir įgūdžius, tačiau dažnai tam skiriama labai mažai laiko arba išvis neskiriama.

Papildomomis, kūrybiškumą skatinančiomis priemonėmis, siekiant lavinti mokinių jautimus, emocijas, vaizduotę, kalbinę raišką dažniau naudojami pradinių klasių mokytojai. Jie naudojami muzikiniais ir dailės kūriniais, mokinių darbais, savo pačių kurtomis užduotimis, iliustracijomis, žemėlapiams, enciklopedijoms, žinyms, kitais literatūriniais kūriniais, klasėse esamais daiktais, klasės stendu, sienlaikraščių medžiaga. Vyresniųjų klasių mokytojai dažniau naudojami kompiuteriu, internetu, demonstruoja parengtas skaidres, rečiau naudojami mokinių skaitytomis knygomis, jų bei savo pačių patirtimi, nuotraukomis, žodynais, dailės ir muzikos kūriniais, mokinių kūrybiniais darbais, laikraščių, žurnalų medžiaga, gyvenamosios aplinkos istorine ir dabarties medžiaga. Tačiau tradicinės priemonės - vadovėliai, pratybų sąsiuviniai išlieka pagrindiniais ištekliais pamokose. Ne visada mokytojai turi galimybių pasinaudoti papildomomis priemonėmis, o kartais jomis nesinaudojama sąmoningai įvertinus mokinių gebėjimus, galimybes ar dėl konkrečių pamokos tikslų (pavyzdžiui, kai analizuojamas literatūros kūrinys, remiamasi pačiu kūriniu ir niekuo daugiau). Visomis išvardintomis papildomomis kūrybiškumą skatinančiomis priemonėmis daugiau naudojami patys mokytojai, o ne mokiniai (su tam tikra išlyga – pradinių klasių mokiniai). Mokytojai pamokose stengiasi būti kūrybiški, inovatyvūs, tačiau labai retai tai skatina daryti pačius mokinius.

Fizinė klasių aplinka labai įvairi – nuo gausių mokinių kūrybinių darbų iliustracijų, lengvai ir lanksčiai stumdomų stalų, kompiuterio bei interneto klasėje iki plikų sienų, klasės lentos ir įprastai sustatytų suolų bei stalų. Beveik visose stebėtose ketvirtų klasių pamokose fizinė aplinka atitinka įvairius mokinių poreikius, sudaro galimybes dirbti bendraujant ir bendradarbiaujant, gausu mokinių darbų pavyzdžių, papildomos literatūros ir kitų mokymosi priemonių. Mokinių darbai yra kaupiami, publikuojami klasės stende ar sienlaikraštyje ir dažnai keičiami atsižvelgiant į kintantį ugdymo turinį. Mokytojos didžiuojasi mokinių kūriniais, atkreipia ir mokinių, ir klasės svečių dėmesį į kūrybinius darbus (pavyzdžiui, mokinių darbai iš antrinių žaliavų, piešiniai, eilėraščiai, patarimai – „Kaip atmintinai mokytis eilėraščių“, „Kaip išvengti jaudulio“, „Kaip parašyti įdomų pasakojimą“; diagramos „Kaip mes skaitome“). Klasėse daug etnografinės, kraštotyros medžiagos eksponatų (verpimo rateliai, rankšluosčiai, verpstės, juostos, karpiniai, „sodai“ ir kt.), knygų, žaislų. Kai kuriose klasėse

mokiniai turi savo krepšelius ar krepšelius priemonėms bei darbams susidėti. Kabinetuose, kuriuose mokosi vyresnių klasių mokiniai, dažniausiai apsiribojama Lietuvos rašytojų klasikų portretais, Lietuvos žemėlapiu su Lietuvos autorių ir/ar kalbos tyrėjų pažymėtomis gimimo vietomis, Lietuvos tarmių žemėlapiu, taip pat nagrinėjamų autorių portretais, glausta sienlaikraščio informacija apie jų gyvenimą ir kūrybą, publikuojama po keletą mokinių rašto darbų. Keletą kartų pastebėti aplankai, kuriuose surūšiuoti mokinių darbai pagal tam tikras kategorijas:

- Paveikslai,
- Eilėraščiai,
- Papročiai,
- Kraštotyrinė medžiaga ir kt.

Dažnoje klasėje yra kompiuteris ir multimedija, rečiau - interneto ryšys. Kartais mokytojos verčiasi artimiausioje aplinkoje esamais daiktais, priemonėmis, kurios pagelbėja nagrinėjant tam tikras temas (pavyzdžiui, *per Oratorinio meno pamoką atsinešama oratoriaus tribūna iš aktų salės, naudojamosi esamais daiktais klasėje atliekant gramatines užduotis ar improvizuojant*). Tačiau pasitaikė atvejų, kai fizinė klasės aplinka niekaip neatspindėjo ugdymo turinio, iš jos būtų sunku spėti, kokio dalyko pamoka vyksta klasėje.

Apibendrinant galima teigti, kad lietuvių kalbos ir literatūros pamokose mokytojai kuria saugią, pasitikėjimu, pagarba ir tolerancija grindžiamą aplinką. Jie drąsina, skatina visus mokinius, nepriklausomai nuo jų gebėjimų ar kitų individualių savybių, priima juos tokius, kokie jie yra, mokiniai nebijo reikšti jausmų, emocijų. Išimtiniais atvejais pastebėtas mokytojų nepagarbus elgesys su mokiniais, jų menkinimas ir žeminimas. Tačiau mokiniai turi nedaug galimybių pasitikrinti naujas idėjas ar įgūdžius pamokoje, nes daugiausiai laiko sugaištama informacijos atgaminimui, prisiminimui, įtvirtinimui, pakartojimui, turinio analizei. Taip pat pastebėta nedaug atvejų, kai mokiniams suteikiamos galimybės prisiimti riziką – nuspėti, numanyti neturint aiškios nuomonės ar netvirtai žinant. Tokios rizikos nelinkę prisiimti ir patys mokytojai. Pastebėti tik keli atvejai, kai mokytojai leidžia sau pamokoje mąstyti abejodami. Dažniausiai naudojamos šios kūrybiškumą skatinančios papildomos priemonės – mokinių kūrybiniai darbai, mokytojų sukurtos užduotys, muzikos ir dailės kūriniai, papildomi literatūros šaltiniai. Tačiau šiomis priemonėmis patys mokytojai naudojami dažniau nei mokiniai. Fizinė klasių aplinka dažniausiai yra palanki įvairioms veikloms vykdyti, darbo formoms keisti pamokų metu. Nemažai kabinetų, kuriuose yra kompiuteris, multimedija, o kartais net ir internetas. Jaukumas ir laisva, kūrybiška atmosfera jaučiama ten, kur gausu mokinių darbų pavyzdžių, tačiau tai dažnesnis atvejis ketvirtose klasėse. Aštuntose ir vienuoliktose klasėse mokinių kūrybiniai darbai mažiau matomi.

2.2. Pamokų planavimas

Mokytojos dažnai planuoja tokias pamokas, kuriose būtų galima taikyti kai kurias kūrybiškumą ugdančias mokymosi strategijas. Dažniausiai taikomos strategijos - atvirų klausimų uždavimas, problemų kėlimas ir jų analizė, diskusijos, projektinių - kūrybinių užduočių atlikimas (mokiniai patys noriai „įveda“ netikėtumo momentus, nes jiems patinka rengti projektinius darbus, jie stengiasi atsiskleisti, nustebinti draugus ir mokytoją). Netikėtomu ir naujumu laikoma ir papildomų mokymo priemonių naudojimas, pavyzdžiui, *klaidų ieškojimas publicistiniuose straipsniuose ir reklaminiuose skelbimuose; darbas su įvairiais šaltiniais, audio medžiagos naudojimas* ir pan. Mokiniam taip pat nėra įprasta dalytis savo asmeniniu patyrimu. Kai mokytoja suplanuoja tokias pamokas, kuriose prašoma papasakoti apie savo jausmus, išgyvenimus, parašyti apie save, papasakoti apie savo pomėgius, mokiniai ir mokytojos tai laiko netradiciniais pamokos elementais (pavyzdžiui, *„kaip jaustumėsi, jei staiga taptum labai dideliu arba labai mažu“*, *„įsivaizduok, kad ... ką tada jauti?“*, *„ką darytum, jei reiktų paaukoti savo mylimą gyvūnelį?“*, *„parašykite rekomendaciją mėgiamiausio kūrinio herojui“*). Kai kuriais atvejais pastebėtas pamokos planavimas siejant mokymosi turinį su gyvenamosios vietos istorija, parodant praeities ir dabarties ryšius (pavyzdžiui, *nagrinėjant A. Frank gyvenimo laikotarpį*). Siekiant sukurti netikėtumo efektą, naudojami tam tikri žaidimų elementai – atspėti, įminti, sugalvoti, įsivaizduoti, fantazuoti, sukurti, pagauti kamuoliuką, atsakyti į viktorinos klausimus rungtyniaujant komandose ir pan. Šie elementai ypač būdingi pradinėse klasėse. Tačiau eksromptas dažniau yra patiriamas pačioje pamokoje spontaniškai, nei jį sąmoningai planuojant (pavyzdžiui, *mokytoja paprašo kalbos pamokoje apibūdinti vieną klasės draugą, pasakant, ką jis tuo metu veikia*). Vėlgi, pradinių klasių mokytojos dažniau planuoja tokias pamokas, kuriose derėtų jau žinoma informacija su nauja, kuriose būtų galima pasinaudoti mokinių kūrybiniais darbais. Kai kurios mokytojos sakė, kad jos sąmoningai neplanuoja netikėtumų, o stengiasi išnaudoti pamokoje pasitaikančias progas, priklausomai nuo to, kaip pasisuka pamokos eiga, kokios nuotaikos ir atmosfera tuo metu vyrauja klasėje (pavyzdžiui, *mokytojos paprašo apibūdinti klasėje esančius daiktus, žvilgterėti pro langą, patyrinti artimiausią aplinką, prisiminti, kas anksčiausiai sužydi mokyklos kieme; atgaminti jausmus ir emocijas, būnat miške*). Mokytojos dažnai planuoja pamokas, kuriose yra galimybių dirbti keičiant darbo formas- individualiai, porose, su maža grupe ir visa klase.

Tačiau labai retai mokytojos planuoja pamokas, kuriose yra tam tikrų „netikėtumų“ elementų - to, kas mokiniams neįprasta, nauja, netikėta, originalu. Pasitaiko ir tokių atvejų, kai mokytojos suplanuoja pamokas su „netikėtumo ar kūrybiškumo“ momentais, tačiau iš

tiesų tai yra užduotys, reikalaujančios tam tikrų žinių taikymo, o interpretavimo galimybės yra ribotos, pavyzdžiui užduotis: „*kūrybiškai pakeisti sakinius, įterpiant išplėstinius pažyminius ir ištaisyti stiliaus klaidas*“. Kartais mokytojos suplanuoja pamokas, kuriose siejama literatūra, kalba ir muzika (pavyzdžiui, „*pasiklausykit ir išrinkit iš V.Kernagio atliekamos dainos netinkamos vartosenos žodžius*“, *mokiniai atlieka dainas pagal Maironio žodžius*), literatūra ir dailė („*palyginkit paveikslus su aprašytu kūrinyje moters paveikslu*“), kartais neįprasta pati pamokos tema, kaip antai - Oratorinio meno pamoka. Tačiau pačios pamokos eiga planuojama gana įprastai ir yra lengvai nuspėjama – iš pradžių mokytojos pasisakymai, naujos temos arba namuose atliktų namų darbų pristatymas, po to – mokytojos užduodami klausimai ar skiriamos užduotys, galiausiai - mokinių atsakymai ar atliktų užduočių skaitymas, tikrinimas, jei spėjama – pamokos ir/ar mokinių darbo įvertinimas.

Apibendrinant galima teigti, kad lietuvių kalbos ir literatūros pamokas mokytojos dažnai planuoja, kad būtų galima taikyti kai kurias kūrybiškumą ugdančias mokymosi strategijas. Dažniausiai taikomos strategijos - atvirų klausimų uždavimas, problemų kėlimas ir jų analizė, diskusijos, projektinių - kūrybinių užduočių atlikimas. Mokiniai dirba ir individualiai, ir porose, ir mažose grupėse ir bendrai su visa klase, tačiau ne visada tokios darbo formos siejamos su ugdymo turinio diferencijavimu ir individualizavimu. „Netikėtumo“ elementais laikoma papildomų šaltinių naudojimas, mokinių dalijimasis asmeninėmis žiniomis, jausmais, emocijomis, išgyvenimais, tačiau „netikėtumai“ rečiau planuojami, dažniau įvyksta eksromptu pamokos metu.

2.3. Pamokų vedimas

Aktyvus mokinių įsitraukimas į mokymosi veiklas ir dalyvavimas pamokose dažniausiai užtikrinamas mokytojoms keliant įvairius klausimus ir mokiniams atsakinėjant į juos, nagrinėjant kūrinius, pasitelkiant detalią teksto analizę ir problemų sprendimą, atliekant individualias bei grupines užduotis. Pamokos pradžioje, siekdami mokinių susidomėjimo pamoka, noro aktyviau įsijungti į pamoką, mokytojai dažnai naudoja „minčių lietaus“ arba „proto šturmo“ metodą, pradeda pamokas nuo mokinių kūrybinių rašto ar kitų namuose atliktų užduočių pristatymo. Kartais mokiniai yra prašomi įvardyti, ką jie žino tam tikra tema, ir ką dar norėtų sužinoti per pamokas. Literatūros pamokose mokiniai dažnai prašomi nagrinėti kūrinius, reiškinius, personažus, siekiant atskleisti kuo įvairesnius aspektus, pastebėti reikšmingas detales. Keletą kartų mokytojos yra pradėjusios pamokas nuo filmo ištraukų peržiūros, skaidrių medžiagos demonstravimo, paveikslų, nuotraukų, susijusių su nagrinėjama

tema, pristatymo, dainų klausymosi. Didžiąją pamokų dalį daugumos mokytojų naudojamas įprastas metodas: „mokytoja klausia – mokinys atsako“. Pastebėta daug pavyzdžių, kada mokytojos skatina savarankišką, nepriklausomą mokinių mąstymą nuoširdžiai domėdamosi jų mintimis, idėjomis, emocijomis, jutimais. Tačiau labai dažnai pamokoje siekiama tiesiog formaliai, pagal tam tikras klišes, išnagrinėti kūrinis, atsakyti į paprastus, teksto turinį atkartojančius klausimus, arba atsakyti taip, kokio konkrečiai atsakymo iš mokinių tikimasi. Klausinėjant dažniausiai tikrinamos žinios. Įsitikinama, ar mokiniai teisingai suprato sąvokas, turinį, taisykles. Mokiniais skiriama nemažai užduočių, kurias jie turi atlikti namuose, tačiau pamokose labai mažai laiko skiriama pasidalyti atliktomis užduotimis su visais, pasidžiaugti mokinių kūrybiniais darbais juos išsamiai pristatant ir aptariant (pavyzdžiui, *mokiniai renka informaciją apie gandrų namuose ir dirba su panašaus pobūdžio informaciniu tekstu klasėje, bet jie neprašomi teksto informacijos sieti su jau turimomis žiniomis*). Tokiais atvejais mokiniai nerodo daug entuziazmo, atsakinėja ne visi, atkakliai mokytojos raginami kalba vangiai, nenoriai. Aktyvesnis mokinių įsitraukimas į ugdymo procesą, nepriklausomas ir savarankiškas mąstymas pastebimas pradinėse klasėse. Jose mokiniai dažniau turi progų pareikšti originalias mintis, pasidžiaugti savo kūrybos darbais (pavyzdžiui, *pamokos pradžioje padeklamuoti savo sukurtas eiles ar paskaityti sukurtą pasaką, istoriją*). Pamokų metu jie taip pat turi galimybių mokytis iš artimiausios aplinkos, pasinaudojant joje esamais daiktais (pavyzdžiui, *ieškoti jiems apibūdinimų, pastebėti už lango vykstančius reiškinius, prisiminti, kaip atrodo kiekvieno iš jų kelias namo ir pan.*), išbandyti įvairiais besikeičiančias veiklos formas, rungtyniauti, siekiant atskleisti geriausias, stipriausias savo puses (pavyzdžiui, *dalyvaujant viktorinoje, sprendžiant galvosūkius ir pan.*), pareiškiant asmeninę nuomonę apie kūrinis, veikėjus, užduotis, draugų darbus ir pan. Vyresnėse klasėse taip pat yra pavyzdžių, kai mokinių prašoma asmeninės nuomonės (pavyzdžiui, pabaigti sakinius, prasidedančius frazėmis „*Mums sunku suprasti, kodėl ...*“, „*Maironio poezija aktuali, nes...*“, „*Dabartinis susidomėjimas Maironiu rodo, kad ...*“, pasidalyti skaitytojo reakcijomis: „*kuris J. Biliūno kūrinys įsiminė labiausiai ir kodėl?*“, „*kokios intuityvios mintys kilo perskaičius pavadinimą*“), tokiu būdu sudarant galimybes susieti autorius, kūrybą, praeitį su mokinių gyvenamuoju laikotarpiu, jų aktualijomis. Mokytojos prašo mokinius sukurti savus istorijų, pasakojimų tęsinius. Tokios užduotys dažnos ketvirtose klasėse, kartais pasitaiko aštuntose, rečiau - vienuoliktose klasėse. Tačiau neretai originalesnės mokinių mintys, idėjos, fantazijos, skaitytojų reakcijos, kurios leistų toliau plėtoti savarankišką mąstymą, autentišką skaitymo ir supratimo procesą, nėra palaikomos (pavyzdžiui, mokytoja paprašo mokinių įvardyti juos, kaip skaitytojus, intriguojantį sakinį. Užduotis pakankamai atvira, nes kviečia išsakyti asmeninę reakciją, tačiau mokytoja akivaizdžiai tikisi tam tikro atsakymo. Kai kurie mokiniai

kūrinyje atranda ir pateikia „ne tą“ intriguojantį sakinį, kurio tikėjosi mokytoja. Tokiais atvejais mokiniams, nesudaroma galimybių paaiškinti, kodėl būtent tą sakinį jie pasirinko). Nors mokiniai kartais yra kviečiami persvarstyti savo nuostatas, apibendrinimus, pareiškimus (pavyzdžiui, „*kodėl žmogų nužudžius teisinatė, o katytę ar šunį nuskriaudus – neteisinat?*“), neretai mokytojų kvietimai „pakimba ore“ skubant, bijant „prarasti“ pamokos laiką, o mokinių mintys lieka be atsako - nepaaiškintos, neišplėtotos. Kartais mokytojos net neketina skatinti mokinių aktyvaus įsitraukimo (labai dažnai dėl skubos), arba ne visi mokiniai turi galimybių aktyviai dalyvauti pamokoje (labai dažnai dėl laiko trūkumo), nevienodai atidžiai vertinamas visų darbas (tam dažniausiai pristinga laiko ir dėmesio), o įsitraukusiems trūksta mokytojos ir kitų mokinių palaikymo. Tokiais atvejais pradedama nuobodžiauti, triukšmauti, nustojama domėtis ir kūriniumi, ir užduotimis, ir apskritai tuo, kas vyksta pamokoje. Aktyvų susidomėjimą stengiamasi palaikyti įvairesnių priemonių ir išteklių naudojimu pamokose – laikraščiu, žurnalų medžiaga, kitomis knygomis, internetine informacija, demonstruojamomis skaidrėmis ir pan., tačiau tuo mokinių dėmesys ne visada vienodai ilgai išlaikomas. Mokytojos dėmesiui palaikyti taip pat pasitelkia greitesnį pamokos vedimo tempą, asmeniškus kreipimusis į mokinius vardais, konkrečių klausimų konkrečioms asmenims delegavimą, tradicinį pagyrimą „šaunuoliai“, gestus, žvilgsnius. Aktyvaus visų mokinių dalyvavimo, savarankiško ir nepriklausomo mąstymo siekiama klasę dalijant į mažesnes grupes ir skiriant joms užduotis, tačiau pamokose nepakankamai veiksmingai išnaudojamos grupinio darbo galimybės. Retais atvejais užduotys yra diferencijuojamos ir/ar individualizuojamos, grupių atliktys menkai arba visai neaptariamoms. Tokios darbo formos yra daugiau organizacinio pobūdžio, jomis nepakankamai naudojama siekiant ugdyti mokinių savarankišką ir nepriklausomą mąstymą.

Dauguma mokytojų aktyviai stebi mokymosi procesą pamokoje mokiniams savarankiškai ar grupėmis atliekant užduotis: jos vaikščioja po klasę, stebi, kaip mokiniai dirba, stabteli prie kai kurių mokinių - juos pakonsultuoja, jiems pataria, sunkiau besimokantiems skiria kitas užduotis arba palieka užduočių pasirinkimo laisvę.

Smagu pastebėti mokytojų eksromptu keliamus klausimus, skiriamas užduotis, adekvačias reakcijas į mokinių mintis, nuotaikas, emocijas (pavyzdžiui, „*na, tu mane ir pričiupai*“, „*ačiū, kad parstebėjot mano klaidas, tam aš jus ir mokau*“, „*kodėl tu pamokos pradžioje pasakei, kad jos suknelė...*“, „*kas tau buvo juokinga, pasidalyk su visais*“, viena mokinė pastebi, kad mokytoja neteisingai kirčiuoja žodį, nes vadovėlyje kirtis uždėtas ant kito skiemens, ir ją pataiso, mokytoja garsiai perskaito žodį dar kartą, paklausia mokinės, ar taip turėtų būti, ir sako įsidėmėsianti), tačiau tai nėra labai dažnas reiškinys. Praleidžiama daug puikių progų tinkamai sureaguoti į mokinių užuominas, nedrąšias mintis ar vykusį akibrokštą,

netikėtą mintį, kuomet galima pamokos eigą pasukti įdomiau, smagiau visų besimokančiųjų naudai. Kartais mokytojos dažnai nekreipia dėmesio į mokinių nuotaikas, dedasi jų nepastebinčios, arba tiesiog toleruoja pamokos eigą tokią, kokia ji yra, nesistengdamos jos pakreipti sau ir mokiniams naudinga linkme, net jei tam ir yra palankios sąlygos. Vėlgiai, autentiškos reakcijos į mokinių poelgius, mintis ir atitinkamas ugdymo turinio ir formos koregavimas dažnesnis ketvirtose klasėse. Mokytojos nebijo būti spontaniškos, suklysti, apsijuokti, pasirodyti ko nors nežinančios, pastebi, kai vaikai nesupranta, sutrinka, ir keičia ankstesnę pamokos planą, jo įgyvendinimą ar kai kurias pamokos organizavimo detales (pavyzdžiui, mokytoja, matydama, kad ne visi vaikai žino, kas yra „žemčiūgai“, „libretas“, „godynė“, kitos sąvokos, sustoja, padaro pertrauką ir trumpai paaiškina, arba matydama, kad mokiniai nesuprato choro atliekamos dainos „*Graži tu mano*“ žodžių ir prasmės, keičia pamokos eigą klausdama, „*ką mokiniai jautė klausydami dainos? Kokias mintis ji sukėlė?*“). Kartais, matydamos, kad trūksta laiko užduotims atlikti, jas palieka kitai pamokai, jei kas buvo nesuprasta - skiriama daugiau pamokos laiko ar keičiamos užduotys (pavyzdžiui, mokytoja keičia užduotis, jei mokiniams jos yra per sunkios ar jie neatpažįsta tam tikrų objektų, pvz., vandens gyvūnų.) Visų klasių mokytojoms tenka koreguoti veiklą pamokoje, kai laiko užduočiai pritrūksta arba jo lieka, kai mokiniai neatlieka namų darbų ar užmiršta atsinešti reikalingas pamokai priemones (pavyzdžiui, vienos stebėtos pamokos metu mokiniui užmiršus atsinešti skaitomą kūrinį į klasę, jis siunčiamas į biblioteką, kitas sodinamas prie kompiuterio klasėje ieškoti medžiagos internete). Tačiau tik išskirtiniais atvejais mokytojos atvirai visoje klasėje pripažįsta pamokos organizavimo netikslumus ir ramiai į tai reaguoja.

Susidomėjimas palaikomas naudojant įvairias priemones, keliant atvirus, vaizduotę žadinančius klausimus, prašant įsivaizduoti, pajusti, išgirsti. Mokytojos prašo įjungti vaizduotę, jautimus, skatina lyginti, išreikšti asociacijas (pavyzdžiui, mokiniai turi aprašyti gyvūną neminėdami jo vardo, o mokiniai atspėti, kas tas gyvūnas), tokiu būdu skatinamas dėmesys detalėms, vaizdingam ir tiksliam apibūdinimui. Pradinių klasių mokytojos dažnai mokinamas pasakoja apie įvairius kūrinius, atsineša iš namų ar bibliotekos knygas, jas demonstruoja, paskaito ištraukų ir pasako, kur jas galima rasti. Pamoką pradeda nuo mokinių skaitomų sukurtų pasakų, įtraukia mokinius į gyvą diskusiją apie pasakos herojus, jų poelgius. Mokiniai drąsiai išsako savo nuomones (pavyzdžiui, yra manančių, kad karalius pasielgė lengvabūdiškai prižadėdamas tai, ko nežino, kad namuose nepaliko; kad aštuoniolikos metų karalaitę vargu ar galima laikyti mergaite), nebijo kritikuoti, išreikšti kitokią požiūrį. Mokinių susidomėjimas palaikomas tikru, nuoširdžiu domėjimusi jų nuomonėmis, mintimis. Tačiau dažniausiai mokinių susidomėjimą siekiama sukelti aktyviu klausinėjimu, prašymu pagrįsti savo nuomonę, pateikti pavyzdžių (pavyzdžiui, „*įsivaizduokit, kad jūsų prašo parašyti*

rekomendaciją draugui...“, prašoma įsivaizduoti pagrindinį kūrinio herojų įvairiuose vaidmenyse ir jį apibūdinti iš skirtingų pozicijų). Pastebėta ir originalesnių veiklų, kai mokiniai kuria oratoriaus kalbą, nagrinėja ir lygina įvairius kūrinio herojus, o paskui rengia improvizuotą literatūrinį teismą, kai turi aprašyti savo kelią namo, pastebėdami ir aprašydami detales ir pan. Tačiau tai pavieniai pastebėti atvejai. Savarankiškam mokinių mąstymui dažnai pamokoje pritrūksta laiko ir erdvės, kurią užima pačių mokytojų veikla.

Skaitymas ir rašymas yra tos veiklos, kurių metu mokiniai turi galimybių analizuoti, tyrinėti, aiškintis įvairius reiškinius, idėjas. Tačiau stebėtose pamokose labai mažai vietos skiriama pačiam rašymui ar tiesiog kūrinio skaitymui klasėje. Dažniausiai pamokoje vyksta diskusijos apie tai, kas jau būna namuose parašyta ar paskaityta. Tačiau net ir tuo atveju, kai mokiniai ką nors sukuria, paskaito ir tuo dalijasi su visa klase, jų idėjos nėra plėtojamos, stinga laiko aptarimui, diskusijoms pamokoje. Diskusijos dažnai apsiribojama siužeto ar užduoties suvokimo lygmens klausimais ir analize. Išgyvenamais jausmais, emocijomis, ankstesnėmis, jau turimomis žiniomis dažniau dalijasi ketvirtokai. Jie taip pat turi daugiau galimybių spontaniškai raiškai. Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojos išnaudoja rašymą ir skaitymą mokinių gebėjimo analizuoti, atrinkti ir apibendrinti informaciją ugdymui, ieškoti analogijų, pavyzdžių ir patiems juos kurti (pavyzdžiui, dialogų kūrimas šnekamąja kalba, kūrinų herojų ar literatūrinių krypčių lyginimui). Skaitymu naudojamosi giliau žvelgiant į kūrinius, ieškant panašumų ir skirtumų (pavyzdžiui, biliūniškos pabaigos), siejant praeitį su šiomis dienomis (pavyzdžiui, arklio/žirgo reikšmė žmogaus gyvenime anksčiau ir dabar). Mokiniai prašomi pakomentuoti savo eilėraščius, rašinius, bet šiems komentarams trūksta laisvumo, spontaniškumo. Paprašyti komentuoti draugų darbus, mokiniai juos komentuoja labai paviršutiniškai, dažnais atvejais akivaizdu, kad klasėje nėra susitarta dėl aiškių vertinimo kriterijų, mokiniai nemokomi teikti vienas kitam konstruktyvaus atsako. Lietuvių kalbos ir literatūros pamokose, be vadovėlių ir pratybų sąsiuvinų, dar yra naudojamos chrestomatijos, žinynai, enciklopedijos, žodynai, pasakos, rinktiniai raštai, mokytojų sukurtos užduotys, skaidrių medžiaga, dailės ar muzikos kūriniai. Mokiniai yra prašomi palyginti aprašomą laikotarpį literatūros ir dailės kūrinuose, stebėti filmo ištraukas ir jas palyginti su kūrinium, naudotis artimos aplinkos medžiaga (pavyzdžiui, miestelio istorija, senomis nuotraukomis, mokyklos kieme augančiomis gėlėmis, iš aktų salės atsinešta oratoriaus tribūna). Mokiniai visada labai palankiai priima bet kokią naują medžiagą, nes ji skatina susidomėjimą, smalsumą, ugdymo procesą daro patrauklesnį. Tačiau labai retai mokiniams suteikiama proga interpretuoti, pasireikšti, išreikšti originalesnes mintis arba jos nėra palaikomos (pavyzdžiui, mokytoja nepalaiko mokinių nuomonės, kad Jokūbonio sukurta Maironio skulptūra skirta poetui, o ne jo poezijai, mokytoja nepriima mokinio surasto tekste intriguojančio sakinio, nes

jis skiriasi nuo to, kurį mokytoja pati parinko, mokytojai netinka mokinių pateikti palyginimai ir kt.). Papildomomis priemonėmis dažniau naudojasi pačios mokytojos ruošdamosi pamokoms ir jas vesdamos nei mokiniai (pavyzdžiui, mokytoja skaito pasakas ir padainuoja jos intarpus, naudojasi muzikos instrumentais, demonstruoja savo pasiūtas lėles; mokytoja demonstruoja savo parengtas skaidres, pasakoja miestelio istoriją, rodo senas nuotraukas, skaito publicistinius straipsnius, sujungia „Šaltinio“ tekstus su „Pupos“ gramatikos užduotimis ir t. t.). Suprantama, kad mokytojos savo asmeniniu pavyzdžiu modeliuoja pageidautiną mokinių elgseną – skatina juo domėtis knygomis, istorija, atidžiau nagrinėti kūrinius, atkreipti dėmesį į kalbos subtilybes ir pan. Tačiau mokinių rodoma iniciatyva, pareikštos originalios mintys nėra plėtojamos pamokose, todėl mokiniai neturi galimybių įgyti laisvo mąstymo raiškos, interpretacijų patirties. Net ir tais atvejais, kai į mokinius krepiamasi su atviru klausimu (pavyzdžiui, „*kodėl pasakos su dainuojamaisiais intarpais vadinamos pasakų „perlais“?*“, „*ką vadiname perlais ir kaip brangakmenio apibūdinimas siejasi su pasakos apibūdinimu?*“, „*kuo Maironis yra patrauklus šiandienos žmogui?*“ ir t. t.), o mokiniai į juos atsako, retai pasinaudojama galimybe toliau plėtoti mintis, interpretuoti, pateikti originalius situacijų, reiškinių, veikėjų ir kt. vertinimus.

Lietuvių kalbos ir literatūros pamokose netrūksta pavyzdžių, kai mokytojos naudojasi savo sukurtomis užduotimis, ruošdamosi pamokoms naudojasi įvairiais šaltiniais, papildomomis priemonėmis. Tačiau tyrinėti, mokymąsi plėtoti už klasės ir mokyklos ribų skatina palyginti nedaug mokytojų. Dažniausiai tai pradinių klasių mokytojos, kurios mokiniams skiria užduotis, susijusias su mokyklos, namų, miestelio ar kitos aplinkos tyrinėjimu. Smagu stebėti, kai ketvirtokų, aštuntokų, vienuoliktokų ir kitų klasių mokinių darbai užima deramą vietą pamokoje, yra pagerbti jų autoriai, kai mokytojos atkreipia mokinių dėmesį į atnaujintą klasės sienlaikraštį, kuriame publikuojami naujausi mokinių rašto, dailės darbai; kai mokytojos didžiudamosi parodo segtuvus su įvairiais mokinių kūrybiniais, projektiniais, tyrinėjimo darbais, pagamintomis kaukėmis, žaislais (pavyzdžiui, mokiniai skaito savo kurtus eilėraščius, pasakas, istorijas pamokos pradžioje, o jų darbai iškart kabinami klasės stende), mokinių mintys pagarbiai išklausomos, rodomas dėmesys jausmams, patyrimams (pavyzdžiui, mokiniai prašomi „persikelti“ į pasakos vietą, bandyti įsivaizduoti save herojaus vietoje, modeliuoti jo elgesį kaip savą, „atgaminami“ atmintyje ir vaizduotėje mokiniams anksčiau pažįstami vaizdai, patirti jausmais ir emocijos: kokią jūrą, kokias žuvis jie yra matę ir kt.). Tačiau pačiose pamokose pasigendama veiklos su tyrinėjimų elementais, išskyrus kūrinio analizes, kurias iš dalies galima laikyti tyrinėjimu pagal tam tikras mokytojų siūlomas, bet ne pačių mokinių atrastas schemas. Vėlgi, mokytojos savo asmeniniu pavyzdžiu demonstruoja, kaip galima išorinę aplinką tyrinėti ir sieti su kalbos ir

literatūros pamokomis, ugdymo turiniu (pavyzdžiui, prašo mokinių atkreipti dėmesį į sakytinių, tautosakos kūrinių kalbą, kurioje gausu dalyvių, o taip pat ir į šnekamąją kalbą, kurioje jų vis mažėja; mokytoja rodo seną miestelio mokyklos bendruomenės nuotrauką, kurioje matosi ir lietuvių, ir žydų kilmės mokiniai, mokytojai, katalikų kunigas, rabinas. Ji mini ir primena vaikams žinomus miestelio žmonių vardus, vietas; užsimenama apie įvairius naujų formų rašytinius tekstus (SMS žinutes), skatina klausytis F. Dostojevskio kūrinių audio būdu, ragina pažiūrėti filmą, ieškoti medžiagos internete; mokytoja kalbėdama apie Maironį akcentuoja jo erudiciją, išsilavinimą ir pateikia konkrečius tai patvirtinančius faktus iš įvairių šaltinių, tada klausia „o ką jie pasako apie žmogų?“), tačiau aplinka, kaip realia ugdymo turinio medžiaga, pamokoje mažai naudojama.

Tiek ketvirtose, tiek aštuntose, tiek vienuoliktose klasėse labai daug pamokų, kuriose mokytojos ragina besimokančiuosius reikšti įvairias idėjas, mintis, nuomones, pateikdamos atvirojo tipo klausimus, kurie turėtų skatinti aukštesnio lygmens savarankišką ir nepriklausomą mąstymą. Tačiau dažniausiai atviraisiais klausimais siekiama turinio atgaminimo („*kaip vadiname fantastinį pamokantį kūrinį, kuris buvo mėgstamas sekti senovėje?*“, „*kaip dažniausiai pradedamos pasakos?*“, „*kuo vardu buvo pagrindinis herojus?*“, „*Ką jis po to darė?*“ ir t. t.), analizės („*kodėl tėvas išvyko, kai dukrai sukako aštuoniolika?*“, „*ką reiškia gyventi slėptuvėje?*“), interpretavimo („*kaip dar galėtų pasaka baigtis?*“, „*kodėl kalba saugo valstybę?*“, „*kodėl duonos davimas yra kulminacinė vieta?*“), žinių perkėlimo ir pritaikymo („*kuo akmenėlis Džiugas panašus į vaikus?*“, „*kaip tai galima susieti su J. Biliūno kūryba?*“, „*kuo panašūs ir kuo skiriasi romantizmas ir realizmas?*“). Tačiau labai dažnai užduodami ir uždarojo tipo klausimai, reikalaujantys konkretaus atsakymo („*Kas ta Klementina?*“, „*kas gyveno raganos namuose?*“, „*kokią linksnį vartojom?*“, „*kas tie žmonės nuotraukoj?*“, „*kas ištiko žydų rabiną, kitus miestelio žydus?*“, „*kokio stiliaus kūrinys?*“, „*ar buvo tokių akimirku, kai norėjote sustabdyti laiką?*“, „*Kokią padaro Raskolnikovas nusikaltimą?*“). Vertinimo klausimų nedaug („*Kaip vertinate herojaus elgesį ir kodėl būtent taip?*“, „*kaip jūs pasielgtumėte karaliaus vietoje ir kodėl taip?*“, „*kuo biliūniškoji laimės samprata priimtina ar nepriimtina šių dienų žmogui?*“, „*kaip vertinate herojaus galimybes tapti veterinaru ir kodėl būtent taip?*“, „*koks mokinių intuityvus įspūdis, kai mokytoja skaitė eilėraštį?*“), o atsakymai į juos dažniausiai būna labai trumpi, neišsamūs. Mokiniai retai gali mąstyti tikrai savarankiškai, neprimetant jiems mąstymo šablonų, nesitikint tam tikro atsakymo ir nesistengiant jį iš mokinių išgauti. Galima teigti, kad beveik (išskyrus keltą atvejų) nepastebėta situacijų, kai atvirojo tipo klausimus formuluoja ne mokytojos, o mokiniai. Analizuojant kūrinius, atliekant užduotis, pristatant kūrybinius darbus dažnai yra labai skubama, todėl ne visada išlaukiama, kol mokiniai atsakys į mokytojos

klausimą. Kartais mokytojos pačios užduoda klausimą ir į jį atsako (*pavyzdžiui, kodėl sukūrei eilėrašį apie pavasarį? Tikriausiai labai lauki pavasario, todėl parašei, ar ne?*“, „*kodėl reikėjo karalaite pamokyti? Kad buvo išdidi, išpuikusi*“, „*kodėl tėvas ir karalius Strazdabarzdis su karalaite taip elgėsi? Kad ji pasimokytu, nes ją mylėjo ir linkėjo gero*“; „*ką reiškia „vyras kaip pipiras*“? *Reiškia, kad dar visai mažas vyras*“, „*kokiu žanru dažniausiai naudojate? Vadovėliu*“ ir t. t.). Taip stengiamasi išlaikyti spartų pamokos tempą ir baiminamasi prarasti pamokos laiką, neatlikti užsibrėžtų veiklų.

Apibendrinat galima teigti, kad lietuvių kalbos ir literatūros pamokose mokiniai turi daug galimybių aktyviai įsitraukti į pamokos veiklą, mokytojai naudoja tam tikras strategijas, kurios paskatina mokinių norą dalyvauti pamokos darbe ir jį palaiko viso proceso metu, tačiau ne visomis progomis yra pasinaudojama. Aktyviau į pamoką yra įsitraukę patys mokytojai, nei mokiniai. Jie patys kelia klausimus, patys naudojami įvairiais šaltiniais, priemonėmis, tarytum tokiu savo elgesiu modeliuotu pageidautiną mokinių elgseną. Tačiau pastarieji dažnai lieka mokytojo įsitraukimo, susidomėjimo liudininkais, stebėtojais, o ne aktyviais proceso dalyviais, jų savarankiškas ir nepriklausomas mąstymas lieka neįgarsintas, neišplėtotas, nepademonstruotas labai dažnai dėl laiko ir dėmesio trūkumo. Pamokose mažai atidaus, originalaus mokinių tyrinėjimo, interpretacijos veiklų elementų. Pamokose nemažai uždarojo tipo klausimų, reikalaujančių tam tikro konkretaus atsakymo, o atvirus klausimus kelia ir užduoda mokytojos, bet ne mokiniai. Dažniausiai atvirojo tipo klausimai skirti informacijos atgaminimui, perteikimui, analizei, interpretavimui, kartais - vertinimui. Net pateikusios mokinių nuomonės prašantį klausimą, mokytojos tikisi tam tikro atsakymo. Pamokose taupomas laikas, jo stinga ilgesniems apmąstymams, vertinimui.

2.4. Pamokų ir mokinių darbo jose vertinimas

Apie pamokų vertinimo kriterijus, taikomas autentiškas vertinimo sistemas, mokinių įvairiapusišką vertinimą yra sunku spręsti iš mokytojo darbo stebėsenos poros pamokų metu. Kartais būdavo matoma, kad mokytojas ir mokiniai naudojami tam tikromis jiems įprastomis vertinimo ir įsivertinimo strategijomis, tačiau jos pamokoje nebūdavo įvardijamos. Tokiais atvejais po pamokos su mokytojais būdavo aiškinamasi, koku būdu vertinamas mokinių darbas, individuali pažanga. Tačiau vis tiek visapusiško vaizdo apie mokinių mokymosi vertinimą susidaryti nebuvo įmanoma.

Remiantis pamokų stebėjimais ir pokalbiais su mokytojais, galima daryti išvadą, kad vertinimas ir įsivertinimas yra silpnoji lietuvių kalbos ir literatūros pamokų pusė. Vertinimas

pažymiu už rašinius, gramatikos užduotis yra įprastas ir dažnai naudojamas vertinimo būdas vertinat galutinį rezultatą, konkretų produktą. Mokinių pažangai, veiklai pamokoje vertinti, naudojama kaupiamojo balo sistema (pliusai ir minusai, vėliau virstantys pažymiu). Pradinėse klasėse plačiai naudojamos įvairių sutartinių ženklų sistemos - keliamas ar nuleistas nykštys, besišypsantys veidukai, lipdukai, akmenėlių maišeliai, diagramos (perskaitytų kūrinių). Mokinių žinios, nuostatos, įgūdžiai ir gebėjimai dažnai įvardijami žodžiu, pakomentuojami, kartais neverbaliniu būdu – šypsena, galvos linktelėjimu, rankos mostu ir pan. Pastebėta tik keletas kartų, kai mokiniai vertino pamoką ir savo savijautą joje („kas patiko pamokoje?“, „kaip jautėtės?“), kitų mokinių darbą žodžiu („kaip patiko draugų darbai?“, viktorinos metu komandų darbus vertino komisija, sudaryta iš pačių mokinių). Kūrybinių darbų vertinimas apsiriboja arba pažymiu, arba/ir komentarais, kuriais nesuteikiama pakankamai informacijos apie darbų stipriąsias ir silpnąsias puses, individualią mokinių pažangą. Panašu, kad mokytojams stinga žinių apie galimas taikyti vertinimo ir įsivertinimo strategijas arba jomis nemokama naudotis.

Mokytojų naudai derėtų pabrėžti, kad dažnas akylai stebi ugdymo procesą ir jį koreguoja atsižvelgdamas į stebėjimo ir vertinimo rezultatus. Pavyzdžiui, jei mokiniai nespėja atlikti užduočių, jos numatomos kitai pamokai; jei mokiniai yra pavargę, užduotys per sunkios ar jų per daug, mokytojos kai kurių atsisako, skiria lengvesnes; jei mokiniams nesiseka nagrinėti kūrinio, mokytoja supranta, kad jie yra dar nepasirengę, tam reikia daugiau laiko; jei vieni dirba sparčiau, o kiti – lėčiau, mokiniai padeda vieni kitiems; jei sunku išgirsti dainos žodžius, kūrinys paskaitomas vadovėlyje ir t. t.

Apibendrinant galima teigti, kad ugdymo proceso vertinimas ir įsivertinimas yra sunki užduotis mokytojams. Nežinoma, kaip įvertinti individualią mokinių pažangą, kaip vertinti asmeninį indėlį dirbant grupėse, sunku visapusiškai vertinti žinias, nuostatas, gebėjimus ir įgūdžius jungiant juos į vieną visumą. Mokytojams taip pat yra sunku įvairiau ir visapusiškiau vertinti kūrybinius mokinių darbus. Vertinimo įvairovė labiau pastebima ketvirtose klasėse, mokytojams taikant sutartinių ženklų sistemas.

2.5. Apibendrinimas

Lietuvių kalbos ir literatūros pamokose mokytojai kuria saugią, pasitikėjimu, abipuse pagarba ir tolerancija grindžiamą ugdymosi aplinką. Jie pagarbiai išklauso mokinių, juos drąsina, skatina visus, nepriklausomai nuo jų gebėjimų ar kitų individualių savybių, stengiasi mokinius priimti tokius, kokie jie yra, tik retais atvejais pastebėtas nepakankamai pagarbus

elgesys su mokiniais. Fizinė klasių aplinka taip pat dažnai yra palanki mokinių laisvam, kūrybiškam darbui įvairiomis formomis bei būdais, klasėse nemažai mokinių kūrybą iliustruojančių pavyzdžių. Vis daugiau lietuvių kalbos ir literatūros kabinetų turi kompiuterį, multimediją, internetą.

Tačiau mokiniai turi nedaug galimybių „prisiimti riziką“ – nuspėti, numanyti neturint aiškios nuomonės ar netvirtai žinant. Tiesą sakant, tokios rizikos nelinkę prisiimti ir patys mokytojai. Pastebėti tik keli atvejai, kai mokytojai leidžia sau pamokoje mąstyti abejodami, atskleisdami savo jausmus, pasidalydami savo pačių kūrybos darbais.

Dažniausiai kūrybiškumą skatinančiomis papildomos priemonės – mokinių kūrybiniais darbais, mokytojų sukurtomis užduotimis, muzikos ir dailės kūriniais, papildomais literatūros šaltiniais - naudojasi mokytojai, o ne mokiniai. Mokiniai jomis naudojasi ribotai, su išimtimis - pradinių klasių mokiniai.

Lietuvių kalbos ir literatūros pamokas mokytojos dažnai planuoja, kad būtų galima taikyti kai kurias kūrybiškumą ugdančias mokymosi strategijas. Dažniausiai taikomos strategijos - atvirų klausimų uždavimas, problemų kėlimas ir jų analizė, diskusijos, projektinių-kūrybinių užduočių atlikimas. Mokiniai dirba ir individualiai, ir porose, ir mažose grupėse, ir bendrai su visa klase, tačiau ne visada tokios darbo formos sietinos su ugdymo turinio diferencijavimu ir individualizavimu, tenkinat skirtingus mokinių poreikius. „Netikėtumo“ elementais laikoma papildomų šaltinių naudojimas, mokinių dalijimasis asmeninėmis žiniomis, jausmais, emocijomis, išgyvenimais, tačiau „netikėtumai“ rečiau planuojami, dažniau įvyksta eksromptu pamokos metu.

Lietuvių kalbos ir literatūros pamokose mokiniai turi daug galimybių aktyviai įsitraukti į pamokos veiklą. Mokytojai naudoja tam tikras strategijas, kurios paskatina mokinių norą dalyvauti pamokos darbe ir jį palaiko viso proceso metu, tačiau ne visomis progomis yra pasinaudojama. Aktyviau į pamoką yra įsitraukę patys mokytojai, nei mokiniai. Jie patys kelia klausimus, patys naudojami įvairiais šaltiniais, priemonėmis, tarytum tokiu savo elgesiu modeliuotą pageidautiną mokinių elgseną. Tačiau pastarieji dažnai lieka mokytojo įsitraukimo, susidomėjimo liudininkais, stebėtojais, o ne aktyviais proceso dalyviais, jų savarankiškas ir nepriklausomas mąstymas lieka neišgarsintas, neišplėtotas, nepademonstruotas labai dažnai dėl laiko ir dėmesio trūkumo. Pamokose mažai atidaus, originalaus mokinių tyrinėjimo, interpretacijos veiklų elementų. Pamokose nemažai uždarojo tipo klausimų, reikalaujančių tam tikro konkretaus atsakymo, o atviruosius klausimus kelia ir užduoda mokytojos, bet ne mokiniai. Dažniausiai atvirojo tipo klausimai skirti informacijos atgaminimui, perteikimui, analizei, interpretavimui, kartais - vertinimui. Dažnu atveju mokytojos leidžia suprasti, kad mokiniai, atsakydami net į nuomonės prašančius klausimus,

turėtų pateikti atsakymą, kurio tikisi mokytoja. Pamokose taupomas laikas, stinga laiko ilgesniems apmąstymams, vertinimui.

Ugdymo proceso vertinimas ir įsivertinimas yra sunki užduotis mokytojams. Nežinoma, kaip įvertinti individualią mokinių pažangą, kaip vertinti asmeninį indėlį dirbant grupėse, sunku visapusiškai vertinti žinias, nuostatas, gebėjimus ir įgūdžius jungiant juos į vieną visumą. Mokytojams taip pat yra sunku įvairiau ir visapusiškiau vertinti kūrybinius mokinių darbus. Vertinimo įvairovė labiau pastebima ketvirtose klasėse, mokytojams įsivedant sutartinių ženklų sistemas.

3. Pamokų analizė pagal ugdymo koncentrus

3.1. IV klasė

Mokymosi aplinka

Lietuvių kalbos pamokos ketvirtose klasėse pasižymi mokytoju kuriama šilta, jaukia ir atvira darbo atmosfera. Mokytojos kuria pasitikėjimu, pagarba ir tolerancija grįstus tarpusavio santykius. Mokiniai drąsiai reiškia savo mintis, nebijo suklysti, padeda vieni kitiems, noriai imasi užduočių. Mokytojos skatina mokinių pasisakymus žodžiu, gestais, šypsėmis, pagyrimais ir paskatinimais. Jos stengiasi išgirsti ir išklaudyti visus mokinius, greitai reaguoti į mokinių nuotaikas, pastebėjimus, atsižvelgti į juos ir atitinkamai koreguoti ugdomąją veiklą pamokoje. Fizinė ketvirtų klasių aplinka pasižymi mokinių kūrybinių darbų gausa – klasės sienlaikraščiuose ir stenduose daug mokinių kurtų eilėraščių, pasakų, iliustracijų, rankdarbių. Knygų lentynose daug grožinės literatūros, žinytų, enciklopedijų. Šalia etnografinių relikvų dera ir modernios technologijos – kompiuteriai, spausdintuvai, audio vizualinės priemonės. Tokia klasės aplinka skatina mokinius domėtis, tyrinėti ir gerai jaustis.

Dažnai mokiniai skatinami „rizikuoti“ – pasisakyti neturint tvirtos nuomonės, spėti, garsiai svarstyti. Tačiau ne visada tam skiriama pakankamai laiko, neišlaikomos pauzės. Kita vertus, nedrąsiems, turintiems mokymosi sunkumų, mokytojos skiria papildomai dėmesio – prieina, paaiškina, padrąsina ir pagiria, jei negeba mąstyti apibendrintai, teoriniu lygmeniu, mokytojos pasiremia praktiniais pavyzdžiais, ieško užduočių palengvinimo, tą pačią informaciją kartuoja kelis kartus. Mokytojos rodo dėmesį mokinių gyvenimui už klasės ribų, puikai žino, kuo gyvena vaikai, jais rūpinasi. Šiuo atžvilgiu yra išskirtinės mažakomplektės mokyklos. Mokytojos rūpinasi ne tik mokinių ugdymu klasėje, bet ir jų maitinimu, fizine ir emocine sveikata. Mokytojos supranta ir įvertina mokinių socialinę padėtį, jų gebėjimus, įgūdžius, žinias, ir tuo remdamasi planuoja ir organizuoja pamokas. Jei jie neišgali nusipirkti pratybų sąsiuvinį, mokytojos pačios kuria mokiniams užduotis ar sugalvoja kitokių veiklų. Mokytojos pripažįsta, kad kai kuriems mokiniams sunkiai sekasi skaityti, rašyti, skaičiuoti, todėl dažnai šias veiklas keičia piešimu, lipdymu, karpymu, vaidinimais – tomis veiklomis, kurias jie mėgsta ir į jas noriai įsitraukia. Mokytojų nuomone, kūrybiškos, praktinėmis užduotimis paremtos veiklos pamokose, tai vienintelis būdas ir pasiteisinanti priemonė, taikytina žemesnių gebėjimų mokiniams.

Pamokų planavimas ir vedimas

Mokytojos planuoja ir veda pamokas naudodamosi įvairiomis papildomomis priemonėmis – pasakų knygomis, enciklopedijomis, klasės aplinkoje esančiais daiktais, mokinių kūrybiniais darbais, muzikos ir dailės kūriniais, instrumentais, žaislais ir kt. Labai dažnai pamokų metu keičia darbo formas - nuo individualaus prie grupinio darbo, nuo darbo su visa klase, prie darbo porose ir pan. Ketvirtų klasių mokiniai mielai dirba su draugais mažesnėse ar didesnėse grupėse, taip jie jaučiasi saugiau, tvirčiau, gali pasitarti, jei ko nežino, mokytis iš draugų. Tačiau ne visada darbas grupėse ar porose siejamas su ugdymo turinio diferencijavimu ir individualizavimu. Kartais tai daroma tik dėl įvairovės.

Kai kuriose pamokose pastebėtos mokytojų pastangos į pamokas įtraukti „netikėtumo“ elementų. Jais laikoma pvz.: viktorinos organizavimas, vaidinimas, improvizacija, mokytojų kurtos užduotys, galvosūkių ir kt. Netradicinėmis užduotimis iš dalies laikomos tos, kurios reikalauja iš mokinių pasiremti jų asmenine patirtimi, išsakyti jausmus, emocijas, susieti savo asmeninę patirtį su kūriniumi, „persikūnyti“ į tam tikrą herojų, pajauti kitą laikmetį ir pan.

Aktyvus mokinių susidomėjimas bei aktyvus dalyvavimas pamokose palaikomas ne tik netikėtomis užduotimis, keičiamomis darbo formomis, bet ir mokytojų keliamais atvirais klausimais, „minčių lietaus“ veiklomis, diskusijomis, žaidimais. Mokinių vaizduotė žadinama įdomesniu kūrybiniu turiniu, muzikiniais intarpais, skiriamomis užduotimis įsivaizduoti, fantazuoti, įsijausti, pajauti, išgirsti, sukurti. Tačiau reikia pastebėti, kad mokytojos nepasinaudoja esančiomis mokinių galimybėmis. Mokiniai mielai pasakotų, tačiau didžiąją pamokos dalį kalba mokytojos, mokiniai mielai patys klausinėtų, bet klausimus vėlgi užduoda mokytojos. Ir klausimai, nors ir atviri mokinių pasisakymams ir išsiskakymams, platesniems minčių plėtojimams, daugiausiai yra orientuoti į informacijos prisiminimą, turinio atgaminimą, suvokimą, pritaikymą ir kartais - interpretavimą. Labai nedaug klausimų, siekiančių mokinių vertinamojo požiūrio. Nors mokytojos klausia „o, kaip tu manai?“, „kokia tavo nuomonė?“, dažnu atveju jos jau turi „parengtą pageidaujama atsakymą“, kurį ir tikisi iš mokinių išgirsti. Nors mokytojos pagarbiai klausosi mokinių, rodo susidomėjimą jų mintimis, jos lieka neišplėtotos. Pamokų vedimo tempas yra visgi ganėtinai greitas, mokytojos skuba atlikti tai, ką suplanavusios, todėl tiesiog nelieka laiko platesnėms diskusijoms, mokinių minčių plėtojimui, alternatyvų pasvarstymams. Tik keliose pamokose pastebėtas neskubus pamokos tempas, kai tiesiog mėgaujama pačiu procesu, o neskuba pasiekti užsibrėžto rezultato. Tik vienoje klasėje esame pastebėję mokinius pačius formuluojančius ir užduodančius klausimus mokytojai ir visai klasei. Visais kitais atvejais klausinėja mokytojos, o atsakinėja vaikai.

Ketvirtų klasių mokytojos yra geros stebėtojos – jos nuolat seka klasės darbą, jaučia besikeičiančias nuotaikas, reaguoja į mokinių elgseną ir neretai atitinkamai koreguoja ugdymo procesą – jei trūksta laiko užduotims atlikti, jas palieka kitai pamokai arba jų atsisako, jei mokiniai jaučiasi pavargę, skiria lengvesnes užduotis, jei mato, kad užduotys kai kuriems mokiniams per sunkios, jas keičia kitomis, jei vieni greičiau pabaigia darbą, prašo juos padėti kitiems ar skiria naujas užduotis.

Pamokų vertinimas

Nors pradinė klasių mokytojai yra laisvesni kuriant vertinimo ir įsivertinimo sistemas, gali pritaikyti įvairias strategijas, metodus ir būdus ir juos taiko, tačiau tai lieka jų darbo klasėje silpnoji vieta. Vertinimo kriterijai dažnai lieka ne iki galo išgryninti ir aiškūs, mokinių pažangos, proceso, o ne galutinio rezultato vertinimas yra ne visada suprantamas, mokinių individualus indėlis į grupių darbą vertinamas neturint aiškių matavimo kriterijų. Nors mokiniai pamokose prašomi pasakyti, kaip jie jautėsi, kaip, jų manymu, jiems sekėsi dirbti, pasakymai „gerai“, „neblogai“, „buvo smagu“, „patiko“ mažai teikia informacijos apie tai, kas liko suprasta ar ne, kas atlikta pilnai, išsamiai, o kas tik pusėtinai. Mokinių kūrybiniai darbai, jei nevertinamos kalbos klaidos, taip pat neturi aiškesnių vertinimo gairių, kurios būtų žinomos bei suprantamos tiek mokiniam, tiek mokytojams.

3.2. VIII klasė

Mokymosi aplinka

Aštuntų klasių lietuvių kalbos ir literatūros pamokose vyrauja atvira, saugi, tolerantiška ir pagarbi darbo atmosfera, palanki mokinių bendravimui ir bendradarbiavimui, kūrybiškam darbui. Mokytojos stengiasi išklausti visų nuomonių, nekritikuoti, palaikyti ir argumentuoti savo pačių nuomones, taip demonstruojant pageidaujamą elgesį ir darbo kultūrą pamokose. Kai kuriose klasėse pastebėta vaizdinių medžiagų, jų tarpe ir mokinių atliktų užduočių, piešinių, rašinių. Tačiau ne visada fizinė aplinka ir joje publikuojami darbai dera su pamokų temomis. Kai kada mokinių darbai ne skelbiami viešai (arba skelbiami tik keli), o segami į segtuvus ir saugomi mokytojos lentynoje. Beveik visais stebėtais atvejais klasės yra palankios organizuoti darbą pamokoje įvairiomis formomis ir būdais. Mokytojos dažnai mokinius skatina reikšti savo mintis žodžiu, pagyrimu, gestu, žvilgsniu. Reikia pabrėžti, kad visos mokytojos elgiasi ypatingai pagarbiai su visais vaikais, nepaisant jų amžiui būdingų tam tikrų saviraiškos savybių, siekimo išsiskirti kartais iššaukiančiu elgesiu, komentarais. Mokiniai

raginami „rizikuoti“ nuspėjant, neturint tvirtos nuomonės, abejojant. Tačiau tuo pačiu metu tam skiriama per mažai laiko, todėl mintys lieka neišplėtotos, neargumentuotos. Pamokose daug galimybių besimokantiems patikrinti naujas idėjas ir įgūdžius, tačiau ne visada ir nevisi jomis pasinaudoja dėl per mažai skirto laiko, skubos. Mokytojos papildomai naudoja skaidres, dailės ir muzikos kūrinius, publicistinius straipsnius, reklaminius skelbimus, literatūros pamokose remiasi istoriniu šalies, miesto ar miestelio kontekstu, mokinių asmenine patirtimi, jausmais, emocijomis.

Pamokų planavimas ir vedimas

Daugumoje stebėtų pamokų mokytojos planuoja jas taip, kad galėtų aktualiau pateikti ugdymo turinį, kad jis būtų pajaučiamas, išgyvenamas. Dažnoje pamokoje mokiniai turi galimybių atskleisti savo stipriąsias puses, išreikšti originalias mintis, tačiau tokiomis galimybėmis ne visada ir ne iki galo pasinaudojama. Labai dažnai dėl greito pamokos tempo, skubos, užduočių gausos, mintys lieka tik pradėtos sakyti, mokiniams nėra galimybių plėtoti idėjų, paaiškinti nuomonės. Atviri klausimai, kuriuos mokytojos labai puikiai sugeba kelti, lieka „pakibę ore“, nes atsakymai į juos dažniausiai apsiriboja vienu sakiniu ar fraze. Atviri, probleminiai klausimai, diskusijų organizavimas ir palaikymas yra stiprioji aštuntų klasių mokytojų pusė. Tačiau tai daro tik mokytojos, mokiniai nėra prašomi tai daryti. Nei vienoje stebėtoje pamokoje nebuvo fiksuota, kad mokiniai patys kurtų, užduotų ar būtų mokomi kelti klausimus. Pamokos eiga dažniausiai visada yra tradiciška – mokytojos praneša pamokos temą, tikslus, uždavinius, numatomas veiklas, tada imasi vadovauti turinio suvokimo ar interpretavimo procesui, užduodamos atvirus klausimus, skirdamos savarankiškus darbus individualiai, porose, grupėse ar dirba frontaliai su visa klase. Pabaigoje tema arba apibendrinama, skiriami namų darbai arba pasakoma, kad bus tęsinys kitą pamoką. Išimtiniais atvejais pamokos yra prasidėjusios mokinių kūrybinių darbų pristatymu, muzikiniais įrašais, nuotraukų demonstravimu ir laisvų mokinių idėjų generavimu „minčių lietaus“ metodu, mokytojai iškėlus vieną ar kitą probleminį klausimą (kartais labai konkretų, uždarą klausimą). Taip pat kelis kartus didžiąją pamokos dalį yra užėmę mokinių pasisakymai, parengtų projektų pristatymai. Kūrybiškumo elementais galima laikyti mokinių kuriamus istorijų tęsinius, sukurtas eiles, užduotis, reikalaujančias mokinių savarankiško mąstymo, prašančias spręsti problemas, daryti pasirinkimus ir juos pagrįsti (argumentai „už“ ir „prieš“). Taip pat pasidalijimą kilusiomis asociacijomis, nuojautomis, išgyvenimais, rašant laisvai ar pildant dvipusį dienoraštį. Tačiau vėlgi, tokių darbų išsamesniam pristatymui skiriama per mažai laiko ir dėmesio. Labai dažnai mokytojos skirdamos tokias užduotis tikisi joms žinomo atsakymo, matydamos, kad mokinių mintys linksta ne jų suplanuota linkme, yra linkusios juos

pataisyti ir jų mintis užuominomis ar tiesiogiai pakreipti tinkama kryptimi. „Netikėtumais“, tai, kas daroma ne kasdien, laikytini mokinių projektiniai - kūrybiniai darbai, rėmimasis artimiausios aplinkos istorija, platesniu daugiakultūriniu, filosofiniu, istoriniu, socialiniu kontekstais ir jų siejimas su pamokos tema, rėmimasis mokinių asmeniniais išgyvenimais, patirtimi, jausmais, jų „išgyvenimas“ pamokoje nagrinėjant kūrybinius, literatūrinių „teismų“ rengimas. Tačiau tokiais „netikėtumais „mokinių dėmesys ir susidomėjimas išlaikomas neilgam – negavę pasisakyti, ilgai nebesugeba koncertuoti dėmesio į mokytojų kalbas, pasakojimus, aiškinimus, pradeda nuobodžiauti, užsiiminėti pašaltais darbais, mokytojos kviečiami atsakinėti dari tai vangiai, nenoriai. Mokiniai pastebi ir supranta, kada mokytojų susidomėjimas jų mintimis yra tikras ir nuoširdus, kada jų originalios mintys yra laukiamos ir priimanos, o kada mokytoja reaguoja tik formaliai, klausosi, bet nelabai girdi, o klausydama jai mintimis būna pabėgėjusi keliais žingsniais į priekį, planuodama naujas veiklas. Labai dažnai stebėtose pamokose susidarydavo įspūdis, kad „bijoma pavėluoti į traukinį“ – mokytojos nuolat mokinius ragindavo „greičiau“, „na“, kad procesas vyktų sparčiau, vietoj mokinių pabaigdavo jų pradėtas sakyto mintis. Tokia skuba dažnai sugadindavo puikiai pradėtas pamokas, atliekamas kūrybines užduotis

Mokytojos, dirbančios aštuntose klasėse, labai dažnai naudojami kompiuteriu, Multimedia, papildoma literatūra, šaltiniai, muzikos ir dailės kūriniais, mokinių kūrybiniais darbais, tačiau labai retai tai daro patys mokiniai.

Mokytojos labai dažnai stebi ir pastebi visu mokinius, atsižvelgia į tai, kad jie turi skirtingų mokymosi tikslų, poreikių ir galimybių, atitinkamai organizuoja darbą klasėje. Tačiau pastebėta ir atvejų, kai pradėjus dirbti su visa klase, pamokos eigoje tikslinė grupė pradeda „tirpti“ ir pamokos gale mokytoja dirba jau tik su grupele ar pavieniais mokiniais. Iš dalies tai atsitinka dėl pamokos organizavimo ir valdymo problemų, iš dalies dėl to, kad mokiniai nebesugeba išlaikyti dėmesio, jiems neįdomu, nuobodu, pavargsta. Mokytojos nepasinaudoja aštuntokų galimybėmis ir noru žaisti, improvizuoti, provokuoti, stebinti. Mokinių kūrybinės galios lieka neišnaudotos dėl mokytojų dominavimo pamokoje, dėl pamokų eigos organizavimo klaidų ar klasės valdymo problemų. Kartais visi trys, kūrybišką mokinių raišką ribojantys, veiksniai yra tarpusavyje susipynę, sunku juos atskirti.

Pamokų vertinimas

Mokytojos susiduria su mokinių darbų ir individualios pažangos bei indėlio dirbant grupėse vertinimo problemomis. Tik pavieniais atvejais yra pastebėtos originalesnė vertinimo strategijos (pavyzdžiui, vertinimas šviesoforo spalvomis, aiškus vertinimo kriterijų išskyrimas - už originalumą, pagrindinės minties išskyrimą, dėmesį detalėms, kalbai), argumentuotas

mokinių kūrybinių darbų vertinimas. Dažniau taikomas kaupiamąjo balo principas (pliusų ir minusų sistemą).

3.3. XI klasė

Mokymosi aplinka

Vienuoliktų klasių lietuvių kalbos ir literatūros pamokose taip pat vyrauja atvira, saugi, tolerantiška ir pagarbi darbo atmosfera, palanki mokinių bendravimui ir bendradarbiavimui, kūrybiškam darbui. Mokytojos stengiasi išklausti visų nuomonių, nekritikuoti, palaikyti ir argumentuoti savo pačių nuomones, taip demonstruojant pageidaujamą elgesį ir darbo kultūrą pamokose. Vienuoliktose klasėse, lyginat su ketvirtomis ir aštuntomis, mokiniai pamokose rečiau jaučiasi laisvi, atviri patirčiai ir asmeninam dalijimuisi pamokoje. Pastebėta nemažai atvejų, kuomet mokinių atviresni pasisakymai yra varžomi mokytojų noro išgirsti jų nuomonę patvirtinančius ar suplanuotus atsakymus. Ne visose klasėse matomi mokinių kūrybos darbų pavyzdžiai, fizinė klasių aplinka dažniausiai apsiriboja Lietuvos rašytojų klasikų portretais, jų gyvenimo ir kūrybos faktų pristatymu, tarmių žemėlapiais ir pan.

Pamokų planavimas ir vedimas

Mokytojos ruošdamosi pamokoms, naudoja papildomus šaltinius, stengiasi planuoti užduotis, kurios reikalautų reikšti ir plėtoti savo supratimą. Tačiau mokinių mokymasis pamokose nėra pakankamai veiksmingas dėl to, kad jiems patiems yra labai mažai galimybių plėtoti savo mintis ir aktyviai dalyvauti pamokose žodžiu ir raštu, nes pagrindiniai veikėjai pamokose yra ne jie, o mokytojos. Joms ne visada sekasi išklausti visus mokinius, o mokiniams - klausyti ir išgirsti kitus. Labai dažnai pastebėta, kad mokytojos dirba tik su tam tikra grupe mokinių, kurie mintimis ir veiksmais yra pamokoje ir susitelkia ties skiriamomis užduotimis. Vienuoliktose klasėse mažiau „rizikos“ – mokiniai dažniau atsakinėja pagal mokytojų pateikiamus šablonus, klišes. Originalesni pasisakymai pastebėti tik keliolikoje pamokų.

Mokytojos geba sekėti mokinių darbą klasėje. Pastebi tuos, kuriems reikia pagalbos, juos konsultuoja, pataiso, skiria papildomai dėmesio nesuprantantiems užduočių.

Tačiau stebėtose pamokose nedaug kūrybiškumą skatinančių apraiškų: taikomi įprastiniai darbo metodai ir formos, per dažnai užduodami uždaro tipo klausimai, mokiniai patys klausimų neformuluoja. Atvirų klausimų formulavimas dažnesnis literatūros pamokose. Mokytojos, analizuodamos kūrinį, skatina į juos pažvelgti giliau ir plačiau, juos analizuoti

to meto gyvenimiškame kontekste, lyginti su šia diena. Mokytojos geba organizuoti diskusijas, keldamos atvirus klausimus, tačiau patys mokiniai turi labai mažai progų patys juos formuluoti. Mokytojos neišnaudoja visų pamokos eigoje atsiradusių galimybių platesnei mokinių diskusijai ir refleksijai, neskiria daugiau laiko apmąstymams ar įdomesnių idėjų, nuomonių, sprendimų aptarimui su visa klase. Labai dažnai mokytojos pateikia jau „suvirškintą“ pamokos analizę, pamokos laiką skirdamos paviršutiniškiems klausimams „*kas pagrindinis veikėjas?*“, „*kodėl jis taip pasielgė?*“, „*ar pagrindinis veikėjas yra pasakotojas?*“. Net tais atvejais, kai mokytojos formuluoja įdomesnius, mokiniams patrauklius, įvairaus lygmens mąstymo reikalaujančius klausimus, rodo dėmesį parodydamos, kad vertina mokinių argumentuotas mintis, mokinių atsakymai plačiau nepagrindžiami, mintys neplėtojamos, labai dažnai pasitenkinama mokinių atsakymais vienu ar dviem sakiniais. Stebėtose pamokose matėme labai mažai rašymo veiklų - mokiniai nemokomi rašymo proceso, kurio metu galėtų skleisti mokinių mintys ir jie galėtų įgyti kūrybinio rašymo patirties, neskiriamas pakankamas dėmesys laisvam rašymui. Apskritai, labai daug palankių progų kūrybinių užduočių ar įdomesnių sprendimų aptarimui su visa klase, refleksijai ir savirefleksijai yra praleidžiama.

Pamokų vertinimas

Mokytojos pamokose naudoja tradicinius vertinimo būdus ir strategijas – pažymys, kaupiamasi balas. Mokytojų atsakas į mokinių atliktas užduotis, jų vertinimas nėra aiškus ir išsamus. Įvertinimai žodžiu „gerai“, „neblogai“ yra mažai ką sakantys. Labai retais atvejais mokinių kūrybiniai darbai, projektinių darbų pristatymai sulaukia argumentuotų komentarų išskiriant originalumą, specifiškumą, išbaigtumą, dėmesį detalėms ir pan.

4. Išvados

1. Beveik visose stebėtose pamokose mokytojos kuria saugią, pasitikėjimu, pagarba ir tolerancija grįstą mokymosi aplinką, palankią mokinių kūrybiškumui ugdyti ir skleisti.
2. Fizinė klasių aplinka per lietuvių kalbos ir literatūros pamokas daugeliu atveju parengta taip, kad atitiktų pamokos poreikius ir skatintų aktyviai dalyvauti pamokoje, bendrauti ir bendradarbiauti, keistis nuomonėmis, jaustis laisvai ir dirbti kūrybiškai. Fizinė aplinka palankiausia kūrybiškumui ugdyti yra ketvirtose klasėse, o po to - aštuntose ir vienuoliktose.
3. Ne visose klasėse ir pamokose vienodai matomi mokinių kūrybos darbai. Daugiausiai jų – ketvirtose klasėse, mažėjančia tvarka aštuntose ir vienuoliktose.
4. „Rizikuoti“ pasisakyti neturint tvirtos nuomonės ragina be dauguma mokytojų, tačiau ne visada visų mokinių ir visi atsakymai priimami, išklausomi ir plėtojami – dažniausiai mokytojos jau turi atsakymus ir mokinių mintis kreipia į jiems pageidautiną atsakymą.
5. Labai reti atvejai, kuomet mokiniai pamokose gali iš tikrųjų pasitikrinti naujus įgūdžius ir žinias, dažniausiai jie jas patikrina formaliai atlikdami užduotis ir pratimus raštu ar žodžiu, neįsitikinus, ką ir kaip jie iš tiesų suprato.
6. Kūrybiškumą skatinančiomis priemonėmis daugiau naudojasi patys mokytojai, nei mokiniai. Dažniau kūrybiškumą skatinančiomis priemonėmis naudojasi ketvirtokai, po to mažėjančia tvarka aštuntokai ir vienuoliktokai.
7. Kūrybiškumą skatinančiomis priemonėmis yra laikomos mokytojų sukurtos užduotys, mokinių kūrybiniai darbai, dailės ir muzikos kūriniai, papildoma literatūra, žaidimai, improvizacijos, mokinių asmeninės patirtys, išgyvenimai, jausmai; ugdymo turinio siejimas su platesne aplinka – mokyklos, miestelio ir pan.
8. Labai dažnai mokytojai planuoja pamokas, kuriose galima keisti darbo formas ir būdus, tačiau kartais jų keitimas yra savitikslis, o ne dėl mokinių ypatingų poreikių ar atliekamų užduočių.
9. „Netikėtumo“ elementai pamokose yra dažniau patiriami eksromptu, reaguojant į besikeičiančią situaciją pamokoje nei sąmoningai planuojami. „Netikėtumais“ dažniausiai laikoma papildomų, kūrybiškumą skatinančių priemonių naudojimas (žr. 6. išvadą) pamokose.
10. Labai retai planuojamos užduotys, reikalaujančios originalių, netradicinių sprendimų.
11. Mokinių aktyvus įsitraukimas ir jų dėmesio palaikymas daugiausiai vyksta mokytojams užduodant klausimus ir mokiniams į juos atsakant, atliekant pratimus ir užduotis.
12. Mokytojai užduoda nemažai atvirų klausimų, reikalaujančių aukštesnio lygmens ir originalesnio mąstymo, tačiau mokiniai retai turi progos plėtoti savo mintis, nes tam skiriama per mažai laiko ir mokytojai turi suprojektavę galimus atsakymus ir tokių prašo iš mokinių.

13. Nepastebėta pamokų, kuomet mokiniai patys formuluotų, kurtų, keltų klausimus.
14. Mokinių smalsumas, susidomėjimas, vaizduotė labai retais atvejais išlaikoma ir palaikoma visą pamokos laiką – antroje pusėje jis dažnai priblėsta dėl galimybių laisvai pasisakyti, pasidalinti savo išplėtotomis mintimis trūkumo ir nuoširdaus tikro susidomėjimo jų mintimis stokos.
15. Mokinių savarankiškas mąstymas dažniausiai pasireiškia namų užduočių atlikimu. Pastebėta vos keletas atvejų, kuomet rašymas ir/ar skaitymas, ir/ar diskutavimas užimtų visą pamokos laiką, mokiniai mokytusi tai daryti ir dalytusi kūrybos procesu klasėje pamokų metu.
16. Mokinių tyrinėjimas už klasės ribų apsiriboja pavienėmis namų darbų užduotimis, daugiau tyrinėja patys mokytojai nei mokiniai.
17. Pamokose skiriama per mažai laiko ir dėmesio mokiniams apmąstyti atsakymus į klausimus ir galimybių išsamiai reikšti mintis.
18. Mokytojai dažniausiai aktyviai seka mokymosi procesą pamokoje, jį koreguoja atsižvelgdami į mokinių poreikius, nuotaikas, emocijas, skirdami lengvesnes užduotis, kai kurių atsisakydami ar palikdami namų darbams.
19. Mokytojai labai retais atvejais turi aiškius vertinimo kriterijus ir/ar originalesnę vertinimo sistemą; dažniausiai naudojama kaupiamojo balo sistema (pliusai, minusai) ir sutartinių ženklų sistema (pradinėse klasėse);
20. Vertinimas pilnai neatspindi mokinių pažangos ir/ar kūrybinio proceso eigos – dažniausiai vertinamas galutinis rezultatas.